

דעת השם

ראיתי בזה כבוד גדול שפנית לשמוע את המחשבות שלי בענין דעת השם. אגב כן ערכת את הדברים בצורה מסודרת כמו מאמר, כדי שיהיה בידי, וגם שאדע מה שאשיב. סידרתי את הדברים לפי מה שעלה בידי בלימוד בנושא הזה, ובדרכים שעברתי ונגעתי בהן באופן אישי.

אתה מציג את השאלה כך: התורה מצווה דע את אלוהי אביך ועבדהו, הווה אומר: קודם צריך לדעת אותו ואח"כ לעבוד אותו. אבל עולה השאלה איך ניתן לדעת את השם? מה אנחנו יכולים לדעת עליו בכלל? מה ניתן לתפוס בו, ואיזו תפיסה תהיה דמיון שווא.

השאלה הזו גדולה. נזקקו אליה גדולי עולם מאז ומעולם. בצורה גלויה, ניתן לראות את כל חלק א' של מורה הנבוכים כעוסק בזה. גם מאמר השני מספר אמונות ודעות לרס"ג. גם 'אור השם' של רבי חסדאי קרשקש. גם הרמ"ק בתחילת פרדס רימונים, ולפניו המקובלים הספרדים כ'שערי אורה' ו'מערכת אלוהות' ועוד, כולם עוסקים בשאלות אלו בגלוי. הרמב"ם מנסח את השאלה בשפתו המופלאה כך:

דע אתה המעייין במאמרי זה, כי ה'דעה' אינו ענין הנאמר בפה, אלא עניין המצויר בנפש שכאשר מאמתים אותו, הוא כך, כפי שהצטייר. ואם אתה מאתם שמפסיק להם מההשקפות הנכונות, [או שחושבים שהן נכונות] בכך שתאמר אותם בפיו בלי שתשכיל אותם ותבינם, כל שכן שתחקור בהם אל נכון, הרי זה קל מאוד¹.

החובות הלבבות מביא ניסוח יפה ומורכב של השאלה בשם אחד החכמים:

אלהי, אנה אמצאך, אך אנה לא אמצאך, נסתרת ולא תראה, והכל ממך מלא².

רבי דוד המיימוני מביא השאלה כך:

האמונה באהבה נדירה עד כדי כך, שהכחישו מציאותה רוב חכמי הדרך, או כולם, וזה מדורי דורות. ואמרו שאין משמעותה אלא ההשתדלות התמידית לקבל עול מלכות שמים ושהאהבה האמיתית אי אפשרית כי אם בדבר מאותו מין, וכשיש ביניהם איזה דמיון³.

כך הציגו את הבעיה הראשונים. וענו עליה מר כדאית ליה ומר כדאית ליה. [אתייחס לזה בהמשך בצורה יותר מדוייקת ונוגעת ולא כשיטות כלליות]

*

הנביאים ממשילים את החוויה של ההכרה באלוהות והיחס אליו בתוך מרחבי הזמן והמקום – 'מרחוק השם נראה לי'⁴, 'אכן אתה אל מסתתר אלוהי ישראל מושיע'⁵, סכותה בענן לך מעבור תפילה⁶, או 'עזב השם את הארץ'⁷ 'קרוב השם לכל קוראיו'⁸, וכדומה אלו הם משלים המייצגים את התחושה של אי-היענות או של הרגשה שאין השגחה כמרחק גופני או הסתתרות. כלומר המרחב ההכרתי הופך להיות מרחב ממשי. ובלשון הבעש"ט האמונה היא הדבקות⁹.

¹ מורה הנבוכים, חלק א, פרק נ.

² חובות הלבבות, שער א - שער היחוד, פרק י.

³ רבי דוד בן יהושע המיימוני, מורה הפרישות ומדריך הפשיטות, מערכת: רבי יוסף ינון (פנטון), הוצאת 'טוב', עמוד 76.

⁴ ירמיהו, פרק לא, פסוק ב.

⁵ ישעיהו, פרק מה, פסוק טו.

⁶ איכה, פרק ג, פסוק מד.

⁷ יחזקאל, פרק ח, פסוק יב.

⁸ תהלים, פרק קמה, פסוק יח.

⁹ בעל שם טוב, אמונה, אות קכח, עמוד קלו.

בהתאם להבנה זו, נוכל למצוא אותם שואלים אותה שאלה ששאלו הראשונים. דוד אומר: צמאה נפשי לאלוהים לאל חי, מתי אבוא ואראה פני אלוהים? היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה באמור אלי כל היום איה אלוהיך? משה ביקש: הראני נא את כבודך¹⁰. וכן: ואמרו לי מה שמו, מה אומר אליהם¹¹? כלומר השאיפה להכרת והרגשת הבורא היא שאיפה שאיננה מסתיימת עד מות האדם, גם אם תהיה מעלתו כמעלת הנביאים.

אפילו המלאכים לא מצליחים למצות את הכרת הבורא כראוי: כמו שאנחנו אומרים בקדושה 'כבודו מלא עולם משרתיו שואלים: איה מקום כבודו להעריצו? לעומתם משבחים ואומרים ברוך כבוד השם ממקומו' כלומר, אין באמת יכולת לענות על השאלה איה מקום כבודו להעריצו, אלא יהיה הוא ברוך ממקומו, הנעלם מאיתנו.

בקיצור השאלה הזו היא כמעט היהדות עצמה, כמו לבקש ללמוד את כל התורה כולה על רגל אחת. דווקא לכך, זו שאלה קשה כל כך. מרוב צדדי עיסוק בזה לא ברור מהיכן נכנסים לזה. במיוחד בדור שלנו. וכמו שכתבת אתה מבקש דיברי אמת בעניין הזה [התכוונת לשלול ציטוטים שיאמרו בפה ולא יצטיירו בנפש] ואחר שהקדמתי שכל כך הרבה נאמר בזה, אני רוצה לגשת לומר את הדברים מנקודת מבט של הדור שלנו, מה שאנחנו יודעים שמוכר ועובד. שבוודאי אינו ממצה את כל המרחב האינסופי שבו שאלה זו שורה.

*

ארבעה דרכים עיקריות יש לידיעת השם:

- דרך הטבע המציאות וההוויה
- דרך התורה מצוותיה ולימודה
- דרך פנימיות האדם
- דרך ההיסטוריה של עם ישראל והברית

ארבעה דרכים אלו כוללות סביב רוב אופני הכרת הבורא. הדרך האחרונה - דרך ההיסטוריה של עם ישראל היא דרך שאינני מחובר אליה באופן אישי, אבל הזכרתי אותה בגלל החשיבות שלה מבחינה שכלית. עד שאמר אחד מהאחרונים כי האות היותר גדול על האמונה הוא קיום עם ישראל לאורך כל שנותיו. דומני שהמהר"ל עסק הרבה בהנהגת הבורא את עם ישראל וגם הכוזרי רואה בדרך שהקב"ה מנהל את עמו כדרך של גילוי פנים. אפשר לראות בספרי הנביאים ופירושי חז"ל לתהליכים ההיסטוריים שלנו לימוד על הנהגת הבורא ועל כביכול מיהו.

דרך הטבע. כוללת את תיאורי ספר תהילים, וכן את תיאורו הנפלא של החזון איש בספר 'אמונה וביטחון'. אבל היא כוללת גם את הדרך הפילוסופית של הראשונים, כי הראיות השכליות הן גם כן רגישות אל המציאות והתבוננות על ההוויה הסובבת אותנו. וזו הסיבה שכללו הראשונים ספרי מוסר ועבודת השם יחד עם ספרי 'הוכחת האמונה' כחובות הלכות אמונות ודעות מורה נבוכים כוזרי וכו' כי ה'ראיות לאמונה' הן עוד סוג רגישות אל ההוויה והכרת פני הבורא.

הגדיל לעשות רבי שלמה אבן גבירול, בספר 'מקור חיים' בו הוא מביא אותנו להכרת הבורא בהתבוננות במציאות בלבד. 'מקור חיים' מתנתק לחלוטין ממסורת אבות ומהנחת המבוקש והוא מתמקד אך ורק בהבנת המציאות מצד עצמה. ודרך פירוק המושגים העומדים בבסיס הקיום הוא מראה כי מאחורי כל צורה חומרית המתממשת באופן מסוים, ישנה מהות צורנית מושלמת שהיא

¹⁰ שמות, פרק לג, פסוק יח (פרשת כי תשא)

¹¹ שמות, פרק ג, פסוק יג (פרשת שמות)

לבית הדבר, וכאשר אתה מתבונן אל לב הצורות הללו, הרי שניכר כי ישנה מהות בסיסית המהווה את הנמצאות כולן.

'מקור חיים' הוא ספר פילוסופיה טהור, אבל מעבר לכך הוא גם ספר של התבוננות רוחנית. הוא מביט אל המציאות באופן מהותי, עד שהחידה של ההווה זועקת כי יש סוד צורה פנימית שהיא גילום פנים של מישהו. בפיוט הגדול שלו ליום הכיפורים – כתר מלכות [נדפס במחזור הספרדי] הוא מתאר והולך מהעולם המוכר לנו אל הגלגלים ואל הנהגת הבריאה הקוסמית. כיצד הכל זועק מהות אחת בעלת קול נורא הוד, מטילת אימה מענגת. ברשות לנשמת הוא מבטא את האימה הזו כך בפיוט הבא:

שפל רוח שפל ברך וקומה
אקדמך ברוב פחד ואימה
לפניך אני נחשב בעיניי
כתולעת קטנה באדמה
מלוא עולם אשר אין קץ לגודלו
הכמוני יהלך ובמה
הדרך לא יכילון מלאכי רום
ועל אחת אני כמה וכמה
הטיבות והגדלת חסדים
לך תגדיל להודות כל נשמה

בתיאור של ר"ש אבן גבירול כאן אתה שומע הד חזק לתיאור של הרמב"ם – 'מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול כמו שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי, וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות'¹² בתיאור הזה הרמב"ם מתאר זעזוע המשתף בין אהבה ויראה.

כלומר ההתבוננות הדקה מן הדקה של האדם בהוויית המציאות מעוררת מנעד רחב של רגשות. העזים והחדים מביניהם הם רגשות האהבה והיראה, אבל יש גם תשוקת מורכבות אחרות, כמו התאינות למשל, רבי יהודה הלוי כותב – 'ה' נגדך כל תאוותי ואם לא אעלנה על שפתי, רצונך אשאלה רגע ואגווע ומי יתן ותבוא שאלתי'¹³, ויש גם רגשות סודיים ונסתרים, כמו אדישות כהת חושים לעולם כתיאורו של החזון איש 'והוא כמתעלף, לא נשאר בו רוח חיים'

¹² משנה תורה, יסודי התורה, פרק ב, הלכה ב.

¹³ מופיע במחזור ליום הכיפורים נוסח ע"מ

החזון איש ב'אמונה וביטחון' העניק לנו תיאור אישי עמוק של התבוננות פעילה בעולם. אבל דומני שגם הלוגיקה של הראשונים יכולה להתבצע בצורה של התבוננות פעילה בהווה. למשל אם נדבר על הראיה מהתכנון שכתב רבינו בחיי בתחילת שער היחוד של חובות הלבבות. הרי אדם המתבונן בטבע כמכלולי כמאורגן כתומך וסינכרוני. יגיע לאותה הכרה באלוקות שתיאר רבינו בחיי כראיה. האדם הזה מביט סביבו והוא רואה את הגופים התומכים ומייצבים זה את זה, את הנפשות המתחברות זו לזו, את האהבה את המוסר את הפיזיקה את החברה את החכמה ואת האמנות, והוא שומע קול מהדהד מבין החיבורים העדינים של סוד ההווה.

בראייה כזו זה הרבה מעבר לראיה, זה מפגש, כי אנחנו פתאום חווים את הקיום התומך, את הריפוי והחמלה של ההווה, שהם כללות הכל מבע של 'פנים' כלשהם. 'כי אראה שמך מעשה אצבעותיך' זהו תיאור מופלא של המבט הזה. דוד מרים את העיניים אל השמים ורואה מרקע כחול יפיפה כמו תכשיט עשוי אבן יקרה טהור ושקוף. עולה בו המחשבה: מי האמן שיצר את הפלא הזה? היופי הגדול של השמים כל כך מתקשר אל העין של האדם, שקשה להבין אותה בלתי כי אם כשיחה איתנו. שיחה העוברת מתוך האצבעות של האמן אל הצופה. הרמ"ק למד מפסוק זה כי עשר האצבעות של האמן הן עשר ספירות, וזה לדעתו המקור למניין עשר של הספירות¹⁴.

גם הראייה של מתוך הסיבה הראשונה, היא מבע מסוים של המציאות לא פחות מהיותה ראייה לוגית. כשנביט אל דבר מה העומד סביבנו, ונחשוב על התנועה שהביאה אותו לכאן. מה גרם לכך שיש את הדבר הזה? והמוח עובר מדבר לדבר ומפרט אל כלל בהדרגה. ברצפי הסיבות עד שעולה השאלה למה בכלל יש דברים? למה קרה ויש דברים. והלב אומר שיש לדברים סיבה. ופתאום יש תחושה עמוקה של רצון העומד בבסיס ההווה. יש תחושה עמוקה של תשוקה עזה של קיום העומדת בבסיס הקיום. משהו רוצה שנהיה, משהו רוצה שנחיה. משהו רוצה שיהיו דברים. במבט של סיבה ומסובב, אנחנו נפגשים בעוצמה רבה בתחושה האומרת, שהעולם אינו מנוכר לעצמו ולנו אלא הוא ביטוי עמוק של רצון. הרצון הזה הוא האלוקים. כתיאורו הנפלא של האר"י 'כשרצה המאציל לברוא נבראים לטעם הידוע דהיינו כדי שיקרא רחום וחנון ושאר כינויים'¹⁵ כלומר המבט על הרצון הראשון מוביל אותנו תמיד אל איזו תנועה עמוקה של תשוקה לחמול. העולם במבט עומק הוא פעולה של תשוקה לחמלה ועינוג האחר. זה התרגום לדעתי של הראיה מהסיבה הראשונה.

גם הראיה מעצם העובדה שאנחנו מכירים במושג רוחני החורג מאיתנו. כלומר העובדה שיש בתוכנו תודעה ביחס לדברים רוחניים. דבר שמעולם לא פגשנו או ראינו בחושינו. דבר החורג מהמסגרת התודעתית שלנו לחלוטין ואינו חיבור בין חושים שונים. אלא הכרה בקיום דבר החורג לחלוטין ממציאותנו, דבר זה מוכיח שההכרה ברוחניות באה לנו מבחוץ בדרך אחרת ולא דרך החושים. כלומר משהו נטע בתוכנו תודעה זו בחריגה מהמשחק הרגיל של חוקי החומר. כראיה במוכח הלוגי הדבר הנידון במאות שנות היסטוריה. מעבר לכך יש כאן מבע רוחני עמוק. עצם המושג אלוקים במוכח הפשוט שלו והראשוני שלו זה הנטוע בדעת האדם, זו התגלות עמוקה של האלוקות עצמה. יתכן שלזה התכוון רב נחמן אמונה פשוטה, כלומר המבט הראשוני על מציאות האלוקים, זה שהיית אומר לפני הספק.

במובן מסוים ניתן לומר, שהדרך הזו דהיינו דרך הטבע והמציאות בלבד, מתאימה או לילדים או לנביאים ואנשי קודש. זו עמדה המתאימה או לאנשי רוח ענקיים שהאישיות שלהם מעובדת ביותר מבחינת מבנה האישיות שלהם: חכם גיבור ועשיר [לפי שתי הדעות – רמב"ם¹⁶ ור"ן¹⁷] וגם מבחינה מוסרית, אנשים שעברו את כל המסלול של רבי פנחס בן יאיר, הן לפי פירוש הרמח"ל

¹⁴ פרדס רימונים, פרק א.

¹⁵ אוצרות חיים, פרק א'

¹⁶ משנה תורה, פרק ז', יסודי התורה, הלכה א'. שמונה פרקים, פ"ז.

¹⁷ דרשות הר"ן, דרוש ג.

והן לפי המספיק לעובדי השם. כללו של דבר מדבור באנשים שחכמה אומץ רגישות ומוסריות מעצבים את כל רובדי האישיות שלהם. או לאנשים בשלב בו הם מסוגלים לראות את המציאות במבט טהור על ידי חינוך קל.

לאנשים בוגרים שאינם שלמים הדרך של הכרת הבורא מתוך המציאות בלבד יש בה קושי. משום שדרך זו מבוססת על הקולות שמשמיעה ההוויה. אבל הקולות שמשמיעה ההוויה באופן שטחי הם קולות סותרים. לא כל המציאות זועקת בורא עולם. אמנם שמיים מנוקדים בכוכבים, טהרת ליבו של חכם מישראל, מבטאים את עוצמת ההוויה ואחדותה. אבל הסבל והחטא מבטאים פירור של המציאות ומעצימים את התחושה של אקראיות הקיום¹⁸.

מצד אחד כל לידת תינוק דומה למעמד הר סיני, מצד שני, בית משוגעים הוא חושך של כפירה נוראה. הסתרה טוטאלית כמעט. בעולם אנחנו שומעים את קולו של השם בכוח ובהדר במוסר באסתטיקה בטבע באהבה בתודעה, אבל גם שומעים קול המונה של רומי – עבודה זרה, תאוות, הפקרות, כפירה, פילוסופיה, חטא, שואה. כל אלו גם כן חלק מקולה של המציאות. אפילו היות כופרים בעולם זה קול שהמציאות מעמידה – יש כפירה.

בתוך המבט הסותר של המציאות האדם הבוגר נמצא. והספר שנכתב לאדם זה הוא ספר איוב¹⁹. איוב נכתב כדי ללמד שאין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו²⁰. וכמו שמפרש רש"י שם: שאין אדם נתפס על מה שאמר בשעת צערו. כלומר ספר איוב בא לומר שמותר להיות איוב. מורת להיות האדם הכאוב שלא רואה את התמונה הבהירה שבעומק המציאות. לא כל אחד מסוגל להיות אברהם שאע"פ שהובטח לו כי ביצחק יקרא לך זרע, לא הרהר אחר מידותיו של הקב"ה והלך לשחוט את בנו. אמונה כמו של אברהם היא השיא של האמון. היא המבט על עומק המציאות על ההוויה ונוכחות הפנים העומדת מתחת לתמונה המעורפלת. [חז"ל בכל מקום משווים בין אברהם לאיוב]

בשביל להיות אברהם נדרשת עזות, עזות של בקיעה אל הכלליות הכי עמוקה של ההוויה. עזות שהיא כביכול חריגה אל מציאות שמחוץ לתחום האנושי לחלוטין אבל היא למעשה הגילוי והחזרה דוקא אל פנימיותו של האדם אל התום הכביכול ילדותי, שרואה את המציאות נכוחה ללא סיגים של לחצים אקראיים ומקומיים וקצרי טווח כחי המבוגר²¹. האומץ והעזות של אברהם הם אומץ של מבט-על שאינו אלא חזרה אל המבט הכי עמוק והכי פנימי של האדם.

מותר להיות איוב, כדאי להיות אברהם.

גם איוב בסוף עובר ממבט של ערפל למבט של אור – מבט אברהמי. בסוף ספר איוב הוא אומר: לשמע אוזן שמעתך ועתה עיני ראתך על כן אמאס וניחמתי על עפר ואפר. כלומר עד שלא התנבאתי אמונתי הייתה מבוססת על שמיעה, ולכן היה בי ערפל וסתירה. אבל עתה עיני ראתך,

¹⁸ 'הנה מה שמשים היצר הרע לנגדנו תמיד הוא – להראות שהעולם הולך תוהו ובוהו ובמקרה, כאילו לית דין ולית דיין. וכבר אסף שלמה המלך ע"ה כל הדברים הסובבים בפיות בני אדם בספר קהלת שהתחיל שם: 'הבל הבלים', ומראה כל עניני העולם הזה וכל הטעויות של בני האדם שהולכים חוץ מן הדרך הישרה הרבה, והכל לפי שאין יודעים האמת על בוריה. הנה לפי כל המרבה להשתדל בסחורה מעשיר, ואשר לו הכסף והזהב הוא המכובד. וכבר נראים לאלפים ולרבבות שאינו כן אלא עבדים רוכבים על סוסים, ושרים הולכים כעבדים אחריהם, ותופשי התורה שפלים ונבזים, ואומות העולם עומדים בשלותם, וישראל סחופים באורך הגלות הנמהר הזה. אין איש שם על לב, והם בדיוטא תחתונה ואין מתעורר לתשובה, והתורה נשכחה מישראל'. (רמח"ל, מלחמות משה, הקדמה)

¹⁹ ויש דבר מכאיב הלבבות ומדאיב המחשבות, ממנו לבדו נמשכו רבים בכל הדורות לכפירה גמורה, והוא האות בעולם משפט מעוקל, וצדיק רוע לו רשע וטוב לו. כי יאמרו מדוע דרך פלוני ופלוני צלחה, ולמה פלוני ופלוני שהיו צדיקים אבדו. זה שורש המרי בכל המורדים מכל אומה ולשון.. ודע כי מאשר זה הענין פינה גדולה בתורה, וראות הענין בתחילתו מבוכה רבה, נתייחד לנו בו ספר אחד כולו והוא ספר איוב. ויש מרבותינו שאמר כי משה רבינו כתבו.. ונצטווה בכתיבתו מפני עניינו שורש באמונה ויסוד התורה. (כתבי הרמב"ן, הקדמה לספר איוב)

²⁰

²¹ וכאשר העיד על עצמו ר"ש מקינון לאחר שלמד כל סדרי הקבלה חזר להתפלל כתינוק בן יומו (תורת משה פרשת שופטים)

ולכן הייחס שלי אל הכאב והאבדן האו כעל עפר ואפר. כלומר אין לי עדיין תשובות לאף שאלה, וגם אין לי פשר לקולות של הסתירה לאמונה. אבל כשיש פנים לבורא ולא רק שמועות רחוקות, אז היחס בין האור לצל הוא שמבטל את החושך כעפר ואפר.

ובגלל שהמציאות דורשת מאיתנו כל כך הרבה בשביל למצוא בה את הבורא. נתן לנו הקב"ה את התורה שהיא הספר שמעצב את התודעה שלנו באופן כזה שכל יהודי גם הוא פשוט וגם רוח, מחונך לראות את המבע העמוק של המציאות מגיל קטן²². ונאמן לפני הבורא העמוקים גם בלי להגיע להיות אברהם בעצמו. וכאן הגענו אל הדרך השניה להכיר את הבורא - דרך התורה. התורה העמידה במשך אלפי שנותיה עם כוהנים קדושים. שהתנהגו בכל אורחותיו, כעם שכולו קודש, כעם שכולו אנשים מרוממים כאילו כולם חכמים גיבורים ועשירים, ושורה עליהם הנבואה.

עם ישראל לדורותיו העמיד אלפי 'אברהמים' מכל שכבות העם. שהיכולת שלהם להתמסר איננה יכולת שאדם מגיע אליה לבד מעצמו זו יכולת שנולדים אליה, כיהודים לתוך עולם תורני. כתיאור המופלא של החסיד ברגע השבר שמתאר רבינו בחיי:

כמו שנאמר על אחד מן החסידים, שהיה קם בלילה ואמר: אלהי הרעבתי ועירום עזבתני ובמחשכי הלילה הושבתני ובעוזך וגדלך נשבעתי: אם תשרפני באש, לא אוסיף כי אם אהבה אותך ושמחה בך, דומה למה שאמר: הן יקטלני לו איחל²³.

*

דרך התורה, היא הדרך היותר ידועה שיותר נוטים לחנך אליה. ולו משום שמטבעה היא יותר שווה לכולם, מה שרבי אברהם בן הרמב"ם מכנה דרך העם²⁴. אבל גם בתוך דרך התורה עצמה להכרת הבורא יש הבדלי דרגה, ופירוט של צדדים.

התורה היא ביטוי לבורא כמו בכמה דרגות. הראשונה, כמו שכל ספר הוא ביטוי לכותב. השניה, היא במובן זה שהקב"ה העיד על עצמו שהוא שם את נפשו בתוך המילים כי זה מה שהוא בחר לתת לעם ישראל וכמאמר חז"ל 'אנא נפשי כתבית יהבית אומרים'. השלישית, כי התורה היא ספר חוקים המעצב מציאות חיים שלמה של אנושות. כלומר היא נוגעת בעומקי עומקים של המציאות האנושית לכל התפרטויותיה. במובן הזה היא המבע האלוקי על כל היבט בחיי האדם. והאופן שבו היא מעצבת את חיי משקף מבע אלוקי כמו שבניין משקף את רוח האדריכל. כלומר המימוש של חיי תורה ומצוות חושף מבע אלוקי על המציאות.

במובן הזה כל מצוה שאדם ממש היא עצמה ביטוי לאלוקים. ולכן אדם שמבטל מצווה במקום הראוי לה מכונה בלשון חז"ל מחלל את השם. כמאמר רבי יוחנן: כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלי תורה ובלא תפילין²⁵ במובן ההפוך כל מצווה היא ביטוי אנושי של מחויבות לחוק אלוקי עליון שאין לו פשר בעולם חומרי. כל אדם המקיים מצווה משקף את הבטלות שלו לחוק עליון שלא צווה בידי בן אנוש ושלרוב לא נכפה על ידי בן אנוש. זה מחזה מרהיב של הרוח האנושית בגדולתה וניתן להבין בתוך ביטוי זה של הרוח ביטוי למקורה – השם יתברך עצמו.

²² רס"ג, אמונות ודעות, הקדמה.

²³ חובות הלבבות, שער י - שער אהבת ה', פרק א.

²⁴ המספיק לעובדי השם, פרק א'.

²⁵ יומא, דף פו, עמוד א.

יש אם כן ביטוי מעשי לאלוקות דרך המצוות, בשני אופנים: מה שהן מעצבות במציאות כביטוי לתוכנית אלוקית שמתממשת. ועצם מימושן עצמו, שהוא ביטוי של נאמנות מסירות ואדיקות לצו עליון שלא נכפה בידי בני אדם ואינו אינטרס של בני אדם.

שי גם ביטוי רוחני רעיוני לאלוקות בתורה. בעצם הרעיונות המובעים בה. בין הם מובעים בתורה שבעל פה ובי אם הם מובעים בתורה שבכתב, בין נבואה ובין בחידוש של רבי עקיבא אייגר שהוא השתלשלות של מסורת נבואית [עד אלינו וכולל אותנו] בכל זה יש הד לפני הבורא. זהו הד מסיטי לחלוטין שכאשר אנחנו לומדים תורה אנחנו חשים אותו. אנחנו מרגישים שאנחנו פוגשים זהות, שמבין השורות והמילים צצה נוכחות פנים.

זה אמנם הד רוחני אבל ניתן לתת לו מילים פשוטות שיהוו תרגום לחוויה הגדולה. כאשר לומדים תורה באמיתות ונקיות ויושרת לב. יש תחושה עמוקה של מגע באמת בטוהר בחכמה ביושרת דרך. באכפתיות אובססיבית מהטוב מהצדק מהישר מהיפה העליון. יש תחושה של כנות עמוקה ואכפתיות שאי אפשר לברוח ממנה. מבין השורות עולה יופי עליו וחכמה מופלאה שמעירה את הלב. ובאופן טבעי מביאה אותנו למבע העמוק של המציאות עצמה. שהיא כזכור הדרך הראשונה.

כלומר התורה היא בעצמה תוכנית אלוקית לעולם הזה, ובמובן הזה היא ביטוי ופנים לבורא. מעבר לכך האיכויות שהיא עצמה נושאת – יופי חכמה טהרה כנות עמוק צדק וכו' אלו הן תכונות אלוקיות מובהקות המבטאות אותו. המצוות והדרך שאנחנו מממשים מעמידים לנו דרך של מוסר ושל עדות על האמיתות הגדולות החשובות לעמוד. כל אלו מביאים אותנו להביט אל המציאות עצמה במבע הנכון ולראות במציאות את הבורא, ולא להתבלבל מהקולות הסותרים ברובד הקיום השטחי.

אני מקצר במקום הזה כי זו הדרך הנהוגה והמקובלת בעולם הישיבות בדרכו של רבי חיים וולאז'ניר, והדברים ידועים. אבל המבנה שהנחתי כאן נמצא אצל הרמב"ם במורה, אבן עזרא ביסוד מורא, רב אברהם בן הרמב"ם במספיק לעובדי השם, הרחמ"ל במסילת ישרים, וכתבי רש"י הירש במיוחד באגרות צפון אבל גם בכל מקום. ודומה שהמקובלים גם חשבו ככה ובנו את שיטתם על האופן שכל מצווה חושף במציאות. וכך התורה והוויה הופכים להיות חד. שההוויה צועקת תורה והתורה מלמדת איך להביט אל ההוויה.

*

הדרך השלישית והאחרונה, היא דרך נפש האדם, מה שדרשו האחרונים על הפסוק 'מבשרי אחזרה אלוה' כלומר מתוך אישיותי גופא אני פוגש את הקב"ה בדרך בלתי אמצעית. גם הדרך הזו, במהותה היא דרך המבוססת על תצפית ולא על הגיון. כלומר אין בהכרח הבנה שמסבירה מדוע זה ככה. אבל יש עובדה שכך הנפש האנושית פועלת, כפי שהתורה רומזת, וכפי שבני אדם שעבדו ותרגלו עם עצמם עבודה זו חוו וראו.

חז"ל אומרים בסוף סנהדרין, אין לך דור שאין בו פחות משמונה עשרה אלף רואי פני שכינה בכל דור באספקלריה שאינה מאירה. ובפסחים הגמרא אומרת על ישראל – אם אינם נביאים בני נביאים הם. והרמב"ם במורה מלמד כי ההארה שתבוא לתוך לב האדם לדעת מדע מסוים או להבין אתה העולם באופן שלם וטהור במבט על נכון ובהיר כל אלו שביבים של רוח הקודש²⁶. הווה אומר ההתגלות האלוקית בתוך לב האדם, היא דבר שאנחנו מצפים שיקרה ולא מופתעים כשהוא קורה. זו טבעו של עולם שלפעמים הקב"ה מדבר מתוך ליבות בני אדם.

המובן הזה של גילוי פני הבורא בתוך האדם הוא בעל דרגות רבות. מתחושת נוכחות בסיסית שכביכול ההוויה עצמה היא מישהו מטיב ושלם הנוכח איתנו, עד נבואה של ממש כקריאה –

²⁶ מורה הנבוכים, חלק ב, פרק לו.

שמואל שמואל, בקול אנושי השווה לקולו של עלי²⁷. הנוכחות האלוקית הזו מצויה בלב הדם עוד קודם לכל עבודה ואולי היא נמצאת במציאות אבל צריך לעבד את הכלים, כך או כך היא מצויה מראש, אבל עבודת האדם היא להיפתח, להסיר עכבות ומחיצות, שמעפרלות ומסתירות את המבע הזה מתוכו.

יש הגיון בסיסי לומר שהנוכחות האלוקית המאירה בנו, באה מתוכנו. שכן הקב"ה נפח רוח ממנו, וכבכיל הרוח הזו מחוברת עדיין אל הבורא. אלא שהקומות התחתונות של האדם נמצאות רוב הזמן במרכז הווייתו ומסתירות את הקומות העליונות יותר. וכאשר האדם מוחק את הקומות התחתונות דרך – ביטול ענווה מסירות נפש וכדו' באותם רגעים הקומות הגבוהות שלו פורצות החוצה אל התודעה והוא חווה את עצמו כחלק מההוויה ברוך הוא המקיפה את כל צדדיו.

במילים אחרות, אנחנו אלוקות, והנפרדות היא הבנייה מלאכותית שהקב"ה טבע במציאות כדי שלא נשתגע. גם את העולם נתן בליבם לבלי יוכלו לראות מראש ועד סוף²⁸. כלומר הקב"ה טבע בנו ראייה מתוך העולם מתוך המצוקות והצרכים שלנו כדי שלא נראה מראש ועד סוף ונחדל מהיות בני אדם מתפקדים. הראייה של הצרכים – הנפש הבהמית, היא הממד החייתי באישיותנו, על מרכיביו המתוחכמים כמו צרכים חברתיים ותרבותיים. אבל מעבר לכל זה מרחפת תודעה בהירה של נשמת האדם, כזו שמופיעה ברגע שנותנים לה מקום. כאשר קורס הממד החייתי, ומפנה את מקומו לממד הרוחני.

התיאור הזה פחות או יותר הוא התיאור של בעל התניא את התהליך. כך הוא מפרש את כוונת האר"י במושג הצמצום, וכך הוא מחנך כעבודה מעשית. כלומר, האדם נתון בתוך אור מקיף אינסופי, אבל ההשתלשלות של האורות בדרך של שלבים ומערכות מורכבות נותנת את התחושה שיש באמת צמצום ויש חלל פנוי באמת לנבראים. אבל המטרה העליונה היא מחיקת הצמצום, וההכרה בכך שאין שום צמצום, הצמצום הוא הבנייה. שתפקיד האדם להימלט ממנה.

האופן שרבי דוד המיימוני ב'ספר הפרישות ומדריך הפשיטות' מלמד היא קצת שונה. רבי דוד המיימוני מלמד כי האורות נשלחות מהקב"ה כל הזמן אור אחר אור, והמציאות הסובבת אותנו מלאה מאורות אלו. אבל תפקידו של האדם לפתח את רגישותו לספיגת אלו האורות. היכולת לספיגת האורות הללו ברוב המקרים היא מולדת אצל אנשים המוכשרים לכך אבל היא דורשת עיבוד פנימי. והעבודה היא עבודה של זיכרון וריכוך עובי החומר בכל מיני טכניקות. מחד החלשת הממד התאווטני בחיים, על ידי פרישות מעובי וגסות התשוקות. ומאידך עידון וחיזוק הממד הגבוה של האדם על ידי נגינה והתבוננות בטבע וביופי.

במילים אחרות רבי דוד כן מצייר לנו מבט שבו האור הוא מחוץ לאדם אבל על האדם לנקות את המסננות שלו כדי להכיר באור. במידה רבה הוא מצייר דרך דומה לדרך הראשונה שהיא דרך מבט על המציאות אבל ההבדל הוא. שהוא כן מתאר את התהליך כתהליך נפשי חווייתי ולא רק תהליך שכלי. כלומר בדרך שהוא מלמד אותנו יש כאן הרבה מאוד עניין של עובדות בשטח שהעבודה הפנימית הזו פעולת את פעולתה הרוחנית על האדם. ולכן גם לדעתו יש מי שכל עבודה לא תועיל לו כי הטבע שלו פגום. ולאדם כזה ראוי שינהג בדרך העם בלבד ולא יצעד בדרך היחיד כי הוא יהיה חסיד שוטה²⁹.

אם כן אצל בעל התניא הגדש הוא על מסמוס המחיצה המבדילה בין האדם לבין האמת. דרך הזו עוברת דרך 'ביטול היש'. אצל רבי דוד המיימוני הדרך עבודה על ידי עידון וריכוך נפש האדם, הנמכת כוח החומר והעלאת כוח הרוח. עד שהאורות או 'ההברקות' כלשונו המגיעות תדיר מהבורא אל האדם ייפגעו ברוחו. אצל הרמח"ל אנחנו מוצאים לכאורה היפוך מדהים. הרמח"ל

²⁷ שמואל א, פרק ג, פסוק י.

²⁸ קהלת, פרק ג, פסוק יא.

²⁹ 'הנה ההשגחה האלהית וההברקות הקדושות, תמידיות הן ללא הפוגות כלפי מי שפונה אליהן' (מורה הפרישות ומדריך הפשיטות, מערבית: רבי יוסף ינון (פנטון), הוצאת 'ירושלים-טוב', עמוד 29).

מלמד כי דווקא ככל שהאדם יהיה יותר אדם יותר אנושי במובנים השלמים של אנושיות זו, ככה הוא הופך להיות דומה לבורא.

הרמח"ל מלמד שדווקא אדם שכביכול בונה את עצמו מעצמו ולוקח האחריות על המציאות שסביבו מבחינה רוחנית. דווקא הוא מי שהכי דומה לבורא. ודווקא האדם הטפל לחלוטין לבורא הוא האדם שלא מתחבר אל הבורא עד הסוף. כי אין לו בעצם את עצמיותו, אין כאן ההדיות. זה לכאורה פירוש דברי הרמח"ל דלהלן אם איננו תופסים אותם כתרגיל פילוסופי עקר אלא כאמת קיומית:

ואולם גזרה חכמתו, שלהיות הטוב שלם, ראוי שיהיה הנהנה בו בעל הטוב ההוא; פירוש - מי שיקנה הטוב בעצמו, ולא מי שיתלווה לו הטוב בדרך מקרה. ותראה, שזה נקרא קצת התדמות, בשיעור שאפשר, אל שלמותו, יתברך שמו. כי הנה הוא, יתברך שמו, שלם בעצמו, ולא במקרה, אלא מצד אמיתת ענינו מוכרחת בו השלמות, ומשוללים ממנו החסרונות בהכרח. ואולם זה אי אפשר שיימצא בזולתו, שתהיה אמיתותו מכרחת לו השלמות ומעדרת ממנו החסרונות. אך להתדמות לזה במקצת, צריך, שלפחות יהיה הוא הקונה השלמות שאין אמיתת ענינו מוכרחת לו, ויהיה הוא מעדיר מעצמו החסרונות שהיו אפשריים בו.

במילים אחרות, הרמח"ל מלמד אותנו, כי דווקא האנושיות מאפשרת מפגש עמוק והדדי באמת עם הבורא. וזאת בדרך של התדמות מסוימת ולא בדרך של טפלות. אם קריאה זו נכונה ואמיתית, אז גם ההקדמה למסילת ישרים מובנת באותו אורח. דהיינו דחייה של דרכי הפרישות – גלגולי שלג וקראית מזמורים ארוכים. והפרישות האמיתית הוא דווקא הנהגה אנושית ראויה – זהירות זריזות וכו'.

אם נתבונן לעומק יש דרך של התקרבות לבורא דרך התמזגות. זו הדרך של שמלמד בעל התניא. דרך שבה הכל אלוקות הכל מכף רגל ועד ראש הכל מעורר רגשות ומאיר באור אחר. יש דרך הכרה בעומק שנחשף בתוך המציאות כמו שמלמד רבי דוד המיימוני. ויש דרך של התדמות לבורא בקיום מקביל אליו. דהיינו 'מה הוא רחום אף אתה רחום מה הוא חנון אף אתה חנון' כלומר דרך של צעידה אנושית לצד הבורא ובתוך עקבותיו שהותיר בעולם וכאשר האדם עצמו הופך ונהיה דומה יותר לבורא עצם זה מייצר מפגש עמוק, מתוך ההכרה בפער העצום. מתוך ההכרה הקבועה שהוא שם ואני פה.

במידה רבה דווקא דרך הרמח"ל המבוססת על אנושיות לכאורה על אוטונומיה ועל עמידה עצמית על גוו זקוף ועל חירות רוחנית מוחלטת [שים לב כמה משמעותית אצל הרמח"ל הבחירה] דווקא היא יש בה ממד עניו ביותר כלפי הכרת הבורא. כי דרך זו מתייחסת אל הבורא לא כאל האני הכי פנימי של ההויה הממלא כל עלמין וסובב כל עלמין. אלא כאל ה'אחר' הקבוע זה שבחוץ זה שאין יחס בינו ובין זולתו, זה ש'לית מחשבה תפיסה ביה כלל' כלומר לפי הרמח"ל בעצם אנחנו תמיד דומים להנהגת הבורא. ומניחים שהוא עצמו הוא המוחלט החורג ממושגינו.

כך שאע"פ שהרמח"ל הוא מקובל. האופן שהוא מחנך אותנו מתאימה מאוד לדרך של שלילת התארים הרמב"מיסטית שמהותה השמירה התמידית על הפער בינו לבין הבורא כדרך עמוקה של קרבה. דווקא היעדר השליטה שלנו בו וההבנה שהוא חורג מאיתנו תמיד, ואנחנו מחקים רק את הנהגותיו בעולם ולא שום היבט שלו עצמו. דווקא זה מביא לקרבה נוראת הוד, כי זה משקף נוכחות אמיתית כוללת חורגת מכל מה שאנחנו [כשאני כותב את עכשיו אני חש את זה ומרגיש רוגע והדר]

הדעת שלנו כשאנינה מודעת לעצמה היא חווה את עצמה כמקיפה את המציאות וכשולטת בה. אנחנו הופכים תמיד את המציאות [בשיטה הרציונלית] לדבר הדומה לנו. כל דבר מוכן לנו כחלק מהמבנה של המוכר לנו. זה מחויב המציאות. כי הדעת שלנו בנויה באופן כזה. היא סוג של יד.

והיא מרכיבה תמונה ממה שהיא רואה. והתמונה הזו מורכבת מכל הדברים שהיא יכולה לתפוס. זה הכלי שקיבלנו. הדעת שלנו בכליה הרגילים היא כלי הישרדותי שמטבעו להבין מה שמועיל לו. וככה היא לא רואה אור אולטרה סגול כי האור הזה לא כל כך רלוונטי לנו, וכן גם אינפרה אדום. וכן הלאה והלאה.

אבל כדי לתת לדעת את ההבנה שהיא רק רשת של נקודות מפגש עם המציאות ואל המציאות עצמה. היא רק סדר בין מיידעים ולא האמת בשלמותה, הדבר הכי חשוב הוא, פשוט להכיר באחרות של המציאות עצמה. ודרך זה אדם פוגש גם באחרות של האדם האחר וגם באחרות של המציאות עצמה. כל אלו מייצרים לנו גם סדר מוסרי ואנושי, אבל מעבר לכך זו הכרה מהעמוקות האפשריות בבורא יתברך שמו. זו חוויה תמיד של כלב שלוקק מן הים ולא מחסר בו.

תודה על הזכות להשתתף בדיון הזה

מקווה שהועלת ליך

יוסף